

РЕТРОСПЕКТИВА ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Казимир ВОЗЬНИЙ

ЕКОНОМІЧНІ ВЧЕННЯ БУДДИЗМУ

Досліджено проблеми взаємних зв'язків між буддизмом та філософією сучасної ринкової економіки, оцінено міру впливу цієї планетарної релігії на економічне життя сучасної людини, на основі аналізу компендіуму буддистського віровчення виділено три групи аспектів, що формують механізм його взаємодії з економікою: консолідуючий, конфліктний, прагматичний.

Ключові слова: *ринок, капіталізм, соціалізм, економічна система, товар, буддизм, багатство, бідність, потреби, створення потреб, бажання, свобода економічного вибору, покупець, продавець, Будда, праця, бізнесові інтереси, економічні мотиви.*

Буддизм, разом з християнством та ісламом належить до числа найбільш впливових релігій світу. Більше того, йому у цій тріаді належить своєрідна першість. Адже він, як самостійна релігія, сформувався на п'ятсот років раніше від християнства і, практично, на тисячу – від ісламу. У своєму планетарному поширенні буддизм подолав етнічно-національні та державні і міжконфесійні кордони. Він став духовною основою різних народів, що у надрах власних етноісторичних традицій опиралися на відмінні материнські, архаїчні проторелігійні вірування. Світ Будди простягнувся від Шрі Ланки на півдні, до Туви і Бурятії на півночі, від Калмикії на заході, до Японії на сході. Буддизм став релігією багатьох народів, що мешкають у Південно-Східній Азії і на Далекому Сході [1]. Більшість послідовників Будди нині проживають у Шрі Ланці, Індії, Непалі, Бутані, Китаї, Монголії, Кореї, В'єтнамі, Японії, Камбоджі, Таїланді, Лаосі, М'янмі. За оцінками релігієзнавців сьогодні буддизм сповідують понад 300 млн. віруючих [2, 193], і він продовжує свою планетарну «експансію» за межі традиційних для цієї релігії територій: в Європі та Америці.

Протягом багатотисячолітньої історії ця релігія здійснювала помітний вплив на змістовне наповнення різних аспектів людського життя: політика, культура, мистецтво, література, етика тощо. Не оминув цей процес і економіку. Певною мірою субкультура буддизму проникла в економіку, наповнила її своїми світоглядними компонентами, стала основою філософії економічного мислення.

Буддистська субкультура стала основою економічної ментальності значної частини населення таких помітних гравців на світовому економічному ринку, як Китай, Індія та Японія. Сумарне населення тільки цих трьох країн, що входять в десятку найбільш населених у світі, у 2009 році складало 2,626 млрд. чол. [3], або 38,8% загальної чисельності жителів землі. Консолідований ВВП цих країн у 2008 році склав 15,606 трлн. дол., або 22,1% від загальнопланетарного показника. Причому, у відповідному світовому рейтингу Китай, Японія та Індія займають, відповідно, друге, третє та четверте місця [4]. Аргументи більш, ніж переконливі.

Буддизм, з-поміж інших чинників, що формують обличчя сучасної економіки, особливо країн Азійського регіону, продовжує залишатися впливовою і, водночас, погано

дослідженою домінантою економічного розвитку світу. Дослідженням проблем змістовної кореляції сучасної економіки та буддійського віровчення займалися французький економіст, соціолог і футуролог Бертран де Жувенель, англійський економіст і філософ Ернст Фріц Шумахер, японський економіст і бізнесмен Шінічу Іноу. Проте в теорії та практиці досі залишається чимало простору для пошуку та осмислення того, як переплітаються між собою реалії економіки та духовні постулати буддизму.

Мета даного дослідження полягає в тому, щоб оцінити систему взаємних зв'язків між буддизмом та філософією сучасної економіки, міру впливу цієї планетарної релігії на економічне життя сучасної людини. Попри всю розмаїтість трактування природи сучасного ринку, попри його варіативність і навіть, певною мірою, полярність, світова наука і практика на сьогодні обирають саме ринок, як фундаментальний та найбільш ефективний спосіб розв'язання інституційних економічних проблем людської спільноти. Саме тому у практичній площині *завдання даного дослідження* полягає в тому, щоб з'ясувати наскільки основні ідеї буддійського віровчення як системи світоглядних уявлень людини взаємно узгоджуються або ж «конфліктують» з фундаментальними принципами економіки ринкового зразка.

Дослідження проблеми взаємозв'язку буддизму та доктрини сучасної економіки ринкового типу пов'язане з цілою системою обставин, що роблять ці дослідження непростими і предметно специфічними:

- по-перше, буддизм, як світова релігія, навіть порівняно з християнством чи ісламом, виділяється особливою строкатістю та величезною поліфонією форм, напрямків, шкіл, сект, релігійних партій та організацій, кожна з яких децю урізноманітнює ставлення буддизму до основних економічних категорій, явищ та процесів;
- по-друге, буддизм, за своєю суттю, є релігією надзвичайно змістовно пластичною і здатною асимілювати в себе елементи інших релігій та культур. Наприклад, буддизм китайського взірця є релігією, що спілкується з віруючими мовою китайської культури та національних уявлень про найважливіші цінності людини, японський буддизм є фактично синтезом номінальних ідей власне буддизму, японської культури та ментальності, міфології синто;
- по-третє, історія розвитку буддизму охоплює понад дві з половиною тисячі років, що, відповідно, диференціює ставлення цієї релігії до різних аспектів економічного життя людини;
- по-четверте, фактично, не існує єдиного першоджерела буддизму: існує величезна кількість буддійських джерел, які класифікують на канонічні та неканонічні, що різняться мовами, школами та країнами і, відповідно, нюансами в тлумаченні різних явищ у житті людини;
- по-п'яте, як вважають буддологи, буддизм являє собою унікальну релігію оскільки він не належить ні до монотеїстичних, ні до політеїстичних релігій, а тому чітко визначити його компендіум та зіставити з основними принципами ринкової економіки дуже непросто;
- по-шосте, буддизм необхідно сприймати не лише як традиційну релігію, а як унікальну етичну систему, спосіб життя, що зорієнтований на досягнення специфічних особистісних цілей.

Навіть поверхневе знайомство з економічним контекстом монотеїстичних релігій доводить, що вони надають великої уваги матеріальним аспектам людського життя через призму їх ставлення до таких фундаментальних економічних категорій, як «багатство», «гроші», «бідність», «прибуток», «власність», «податки», «праця» і т. ін. Специфікою буддизму у цьому відношенні є те, що він визначає своє ставлення до цих економічних категорій більш абстрактно і, почасти, відсторонено. Попри це, вчення Будди

окреслює своє ставлення до економічних проблем людини. І це ставлення у сенсі його порівняння з фундаментальними принципами ринкової економіки є різновекторним: деякі постулати буддизму змістовно співзвучні капіталістичній економіці, а деякі – діаметрально з нею розходяться. Виділимо у зв'язку з наведеним вище певні предметні аспекти різної змістовної взаємодії сучасної економіки та буддизму.

Проринкові ідеї буддизму: аспект консолідуючий

До числа понять, що солідаризують дух ринкової економіки та ідеологію буддизму варто віднести, як не дивно це видається на перший погляд, таку фундаментальну проринкову категорію, як свободу економічної поведінки та вибору. Саме незалежність і свобода в поведінці суб'єктів ринку, мотивованих власними економічними інтересами та запитам є одним з найбільш очевидних та водночас значимих соціальних та на навіть загальногромадянських позитивів економічної системи капіталістичного типу. Буддизм помітно і вигідно вирізняється з-поміж інших світових релігій тим, що не визнає фатальної і невідворотної визначеності людської долі з самого початку. Доля людини і її майбутнє, за буддистськими канонами, залежить лише від неї, її бажань, зусиль на роботі над собою. Буддизм чи не вперше звертається до людини не як до представника касты, класу, соціальної групи, статі, а як до унікальної особистості з її індивідуальними заслугами. Будда вважав, що жінка, як і чоловік, спроможна досягнути вищої духовної досконалості. Класичне джерело раннього буддизму Дхаммапада (глава XXVI. Про брахманів, сутра 396) формулює абсолютно космополітичну і унікальну за рівнем внутрішньої демократичності і свободи, як для тогочасного суспільства думку: «Я не називаю людину брахманом тільки через її народження або через її матір» [5]. Там же (глава VI. Про мудрих, сутра 80) знаходимо: «Будівельники каналів пускають воду, лучники підкоряють собі стрілу, столярам підвладне дерево, мудреці роблять смиренними самих себе» [5]. Влада над самим собою – влада над шляхом, що ми обираємо, над майбутнім, що очікує нас.

Японський економіст-буддолог Шінічу Іноу зазначає: «Західні політичні філософи визначають свободу як фундаментальне право людини, тобто право робити те, що бажаєш. Буддизм визначає свободу як звільнення від егоїстичних бажань і прагнень, прив'язаності . . .» [6]. Проявом свободи та внутрішньої демократичності буддистського віровчення може слугувати і той незаперечний факт, що, на відміну від, наприклад, християнської церкви, у буддизмі відсутня складна система ієрархічних відносин. Стосунки звичайного віруючого з богом (*чи навіть богами – К.В.*) не опосередковані священнослужителями чи намісниками на землі.

У такому змістовному контексті обидві свободи – ринкова прагматична і буддистська особистісна – знаходяться достатньо близько одна щодо одної і тісно між собою кореспондують. Своєрідною прагматичною «несподіванкою», що зближує буддизм і економіку капіталістичного взірця, є відмова буддистської доктрини від достатньо поширеної серед інших релігій ідеї про безсмертя душі. Відмова від прагнення до вічного життя на небі «приземляє» послідовників Будди і робить досяжними для абсолютно прозаїчних і буденних людських проблем. Останні ж, в свою чергу, повною мірою підпадають під опіку усіх зацікавлених учасників ринкових відносин. Однак позірна матеріалістичність буддизму, присутня у факті невизнання безсмертя душі повною мірою компенсується ідеєю сансари¹. Життя є процесом постійної зміни однієї тілесної оболонки іншою, а тому надміру опікуватися лише «однією з багатьох» нема сенсу. І, як наслідок, прагматизм буддизму актуальний в економічному контексті, що лише «прорізався» через відмову від ідеї вічної душі, знову пропадає у надрах буддистського віровчення: навіщо

¹ Сансара – у буддизмі цим терміном позначають процес безконечного тілесного перевтілення.

дбати (годувати, напувати, одягати тощо) те, що є лише тимчасовою оболонкою у ланцюжку безкінечних переселень.

Ще одним поняттям, що несподівано консолідує принципи сучасної економіки та окремі складові буддизму, є праця людини. Економічна теорія розглядає працю двох вимірах. З одного боку, вона належить до числа фундаментальних макроекономічних чинників, що є об'єктивною ресурсною першоосновою економічної діяльності людини. З іншого боку, праця є доцільним мотивованим процесом без якого суспільство загалом і окрема людина не можуть задовольнити свої особисті та консолідовані потреби. Стосовно праці у буддизмі, то тут дана категорія актуалізується в дещо іншому вимірі. Великий чаньський² патріарх Байчжан славився своєю неабиякою працелюбністю і мав серед своїх послідовників та учнів. Він вважав, що праця є особливою формою активних медитацій, яка привчає людську свідомість повною мірою включатися в роботу тіла. Згідно до переказів, сам патріарх працював у монастирському саду до глибокої старості і казав: «День без роботи – день без їжі». Не можна не помітити, що сказане буддійським монахом разуче нагадує добре відомий колись соціалістичний лозунг: «Хто не працює – той не їсть»; наповнює економіку соціальним контекстом. Йому ж приписують й інші слова, що ще більш глибоко розкривають філософію праці і є своєрідним символом чаньської працьовитості: «День працюєш – день вдосконалюєшся. День не працюєш – сто днів пропали даремно». Високий моральний статус та пріоритет праці очевидні.

Японські дзен-буддисти також активно працювали на земельних ділянках біля монастирів і вважали, що праця є не менш важливою на шляху вдосконалення духу, ніж медитації. Господарськими роботами з благоустрою та впорядкування монастирських територій займаються навіть бійці шаолінського монастиря.

Таким чином, праця перебуває у солідарному позитивному вимірі, як у лоні буддизму, так і в рамках сучасної економічної доктрини. У першому з випадків вона слугує інструментом духовного медитативного вдосконалення, а в другому – засобом матеріалізації економічних інтересів та задоволення особистісних та суспільних потреб.

Різницю у ставленні до праці в рамках ринкової філософії та буддизму дуже вдало виділяє відомий англійський економіст німецького походження Ернст Фріц Шумахер. Зокрема, він зазначає: «... західний економіст розглядає «працю», або роботу, як неминуче зло. Для працедавця це просто пункт у графі «витрати», а тому, чим меншими будуть витрати на оплату праці, тим краще (якщо вже не можна зовсім їх позбутися, наприклад за допомогою автоматизації виробництва). З точки зору робітника, праця – це прикра незручність, адже працювати – означає жертвувати вільним часом і комфортом. Заробітна плата служить своєрідною компенсацією цієї жертви. Виходить, що працедавцеві в ідеалі хотілося б налагодити виробництво без робочих, тоді як мрія кожного працівника – отримувати дохід і при цьому не працювати» [7].

Контрринкові ідеї буддизму: аспект конфліктний

Своєрідною первинною точкою відліку економічної діяльності людини є система її потреб. Саме вони – потреби – визначають зміст, форми, види та системи відносин виробництва, розподілу, обміну та споживання. Тобто того, що складає квінтесенцію економічної діяльності. При цьому потреби трактуються як «...потреба в чомусь об'єктивно необхідному для підтримки життєдіяльності і розвитку організму, людської особистості, соціальної групи, суспільства загалом; внутрішній спонукач активності» [8, 949]. Прикінцева частина наведеного вище визначення акцентує увагу на тому, що потреба мотивує людину до економічно активних дій, опосередковує в умовах ринку, систему відносин покупців та продавців, виробників та споживачів. Вона є коренем економічних інтересів усіх стейкхолдерів ринку. Більше того, ідеологія сучасного ринку не просто

² Чань-буддизм – одна із течій буддизму, що найбільше поширилася в Китаї.

апелює до потреб, враховує та оцінює їх – вона передбачає їх фактичне створення з допомогою засобів реклами та активного впливу на психологію потенційних споживачів. Словник сучасної економічної теорії Макміллана наводить вельми чітке визначення, що однозначно фіксує місце потреб у системі ринкових категорій та пріоритетів: «Створення потреб – визначення фірмою неявних потреб індивідів і перетворення їх в усвідомлені потреби шляхом активного маркетингу своєї продукції» [9, 529].

З точки зору психології, наші бажання є функцією від наших потреб і мають спонукальний характер, тобто змушують нас вдаватися до певних, економічно активних дій, що дозволяють ці потреби втамувати. Саме під таким кутом зору людина з її запитами і потребами потрапляє у фокус інтересів учасників ринку. Задовольняєш потреби суспільства – реалізуєш свої бізнесові інтереси.

У який же спосіб формулює своє ставлення до потреб буддизм? З огляду на загальний компендіум буддизму, можна стверджувати, що до плотських бажань та потреб послідовники Будди ставляться щонайменше стримано. У них вони вбачають стійкий засіб зв'язку людини з її стражданнями та страхами. Бажання та потреби роблять людину слабкою та залежною, віддаляють її від вершин духовної досконалості. Ось аргументи першоджерела. «Я все перемиг, я все знаю; за будь-яких дхамм (умов, моральних законів – К.В.) я незаплямований. Я відмовився від усього, знищивши бажання, я став вільним. Навчаючись самотужки, кого назву я вчителем?» [5] Будда, розповідаючи про те, якими повинні бути Архати³ (глава VII, сутра 92) каже: «Вони не роблять запасів (не заощаджують – К.В.), у них правильний погляд на їжу, їх царина – звільнення, необумовлене і позбавлене бажань. Їх шлях, як у птахів у небі, важкий для розуміння» [5]. «Я називаю брахманом того, – каже Будда Шакьямуні (глава про брахманів, сутра 396), – хто вільний від прив'язаностей і позбавлений благ» [5].

Сучасні буддологи та духовні провідники буддизму також активно висвітлюють характер проблеми взаємодії економіки та буддійських канонів. Так, відомий данський лама Оле Нідал дуже виразно і однозначно тлумачить проблему співвідношення принципів економіки та постулатів буддизму у частині, що стосується людських потреб та мотивів поведінки: «Буддист виступає проти світських бажань, тобто майже повністю випадає із суспільства споживання та заощадження. Йому не потрібна престижна машина, якщо в нього є непогана. Він не буде купувати предмети розкоші, і товари, які йому не потрібні повсякдень, не буде пробувати новий смак шоколаду тільки тому, що він новий. З європейської точки зору, це можна назвати психологією мінімального споживання. По суті ж, світський буддист повністю відсторонюється від всього того, заради чого, фактично, людина загалом працює і буде кар'єру» [10]. Для буддизму властивим є застосування унікального інструменту за допомогою якого буддисти позбавляються від потреб та бажань. Йдеться про використання різного роду медитативних практик, що сприяють наближення віруючих до Просвітління.

Як показує змістовний аналіз філософсько-теологічних концепцій найбільш поширених релігій світу (християнства, ісламу тощо) – чи не найбільш однозначно категорією, що їх змістовно зближує взаємно, з одного боку, та протиставляє ринку – з іншого, є категорія багатство. Не є в цьому відношенні винятком і буддизм. Якщо для ринку категорія «багатство» є інституційною дефініцією, що акумулює в собі усю систему мотивації капіталістичного підприємництва, відображає фундаментальне «ринкове бажання»: примножити власність, то буддизм визначає своє ставлення до цього економічного поняття вельми стримано і навіть критично.

³ Архатт (санскр. , «достойний») – в буддизмі тхеравади – людина, що сягнула повного звільнення, вирвалася з колеса сансари (перероджень), проте, ще не сягнула рівня Будди.

Будді приписують [11, 203] такі слова: «Володарі царств, котрим належать багатства і скарби, з жадністю поглядають один на одного, підкоряючись своїм ненаситним бажанням. І якщо вони діють саме так, не знаючи втоми, пливучи течією ненадійності, ведені хтивістю і звірячим бажанням, то хто ж тоді може спокійно ходити по землі?». XV глава Дхаммапади («Про щастя», сутра 200) визначає ставлення раннього буддизму до багатства у ще більш радикальній формі – культивується ідея аскетизму і майже бідності: «О! Ми живемо дуже щасливо, хоча у нас нема нічого. Ми будемо споживати радість, наче боги, що сяють» [5]. Багатство розцінюється не тільки як щось небажане, але як загрозове і навіть фатальне: «Заможність нищить недоумка, а не тих, хто пошукує іншого берега. Жаданням заможності дурень нищить інших так само, як себе» [12].

Фінальна (XXVI глава) Дхаммапади (Про брахманів, сутра 396) моральну планку для бідності ставить на небувалу висоту у системі особистісних пріоритетів людини: «Я ж називаю брахманом того, хто вільний від прив'язаностей і позбавлений благ» [5]. Буддизм демонструє унікальний і практично немислимий, як для утилітарної філософії капіталістичного суспільства споживачів, синтез «щастя» і «бідності»: можна бути бідним і щасливим водночас. Ось аргументи, позбавлені наукової схоластики і абстракції. У країнах, де буддизм є домінуючою релігією, середньомісячний дохід на душу населення складає 553 долари США. Разом з тим, аналогічний середній показник для країн західного світу сягає 4100 доларів. А далі найцікавіше. Соціологічні дослідження свідчать, що серед буддистів кількість тих, хто повністю задоволений власним життям перевищує 60% від загальної чисельності населення, тоді як для західних країн ця цифра ледь сягає 15–20% [10]. Такий підхід до системи поведінкових пріоритетів людини, властивий буддизму, дуже складно вмонтовується у конструкцію того, що ми зазвичай називаємо ринковою (капіталістичною) моделлю економічних відносин.

Проте, буддизм ваджараяни – іншої з трьох головних сучасних течій цієї релігії, що набув найбільшого поширення на Тибеті (буддійський тантризм, езотеричний буддизм, тибетський буддизм, ламаїзм), не є таким категоричним у ставленні до багатства, як ортодоксальний буддизм тхеравади. Одним із проявів дхьяні-Будди Ратнасамбхави є тибетський бог Дзамбала – опікун статків, багатства, благополуччя та успіхів. Він допомагає людям добиватися статків та успіхів; багатіти і ставити незалежними, вільними, підтримувати матеріально бідніших і звільняти їх в такий спосіб від страхів та страждань. Причому багатство, отримане з його допомогою, нероздільне з багатством духовним [13].

Хоча частина буддологів схиляються до думки, що Дзамбала опікується не матеріальними багатствами, а дорогоцінними трансцендентальними знаннями, ламаїзм, тим не менше, створює прецедент альтернативного ставлення до цілком матеріальної проблеми «багатства-бідності».

Ідея «серединного шляху в економіці»: аспект прагматичний.

Усе наведене вище може сформувати не зовсім цілісну та автентичну картину взаємодії буддизму та сучасної економіки. Може скластися позірне враження, що ці сфери людської діяльності настільки взаємно між собою віддалені, що сила їх взаємозв'язків навіть у тому випадку коли вони відслідковуються, є мізерною і такою, що не може розцінюватися як впливовий фактор економічної динаміки планетарного масштабу. Проте, це не так. Економіка азійського регіону демонструє немало прикладів, що свідчать про вдалі прецеденти поєднання сучасних економічних ідей та філософії буддизму. Існує навіть цілком практичне поняття «економіки буддизму».

Відомий японський економіст і бізнесмен Шінічу Іноу навіть сформулював власну версію цього не зовсім звичного, в рамках традиційної системи економічних знань, поняття. Його ідея отримала назву «Серединного Шляху Буддійської Економіки». Його

теорія пропонує органічну формулу поєднання капіталістичного та соціалістичного начал економіки з буддійською світоглядною системою. У його розумінні капіталізм культивує повагу до основних прав людини, визнає та захищає інститут приватної власності. Сила капіталізму – у вільному ринку, в змагальності та конкуренції що дозволяють підприємцям реалізовувати свої економічні амбіції. Родовий недолік капіталізму полягає в існуванні системи експлуатації сильними та жадібними слабких з метою особистої матеріальної чи фінансової вигоди. Соціалізм же обстоює право на рівність у розподілі багатства. Соціальною його перевагою є те, що держава за такої системи активно приймає участь у процесах розподілу блат та регулювання цін з метою подолання системи нерівноправних відносин найманих працівників та підприємців. З іншого боку, надмірне оподаткування талановитих підприємців через інструменти розподільного державного механізму стимулює посередніх та лінивих, демотивує приватну ініціативу і підприємницьке новаторство, обмежує розвиток людського потенціалу.

Шінічу Іноу пропонує таку формулу економічного устрою людства, яка долає недоліки капіталізму та соціалізму, зберігає їх позитивні аспекти та спирається на гуманістичні ідеї буддизму. Серединний Шлях буддійської економіки гарантує життєздатний розвиток без руйнації оточуючого середовища, бездумного вичерпування природних та шкоди ресурсам людським. Конкурентні механізми ринку, на думку Ш.Іноу, повинні працювати не руйнуючи ні природи, ні систем людських відносин. «Життєздатна економіка повинна бути більш справедливою та екологічно безпечною. Буддизм, економіка та екологія взаємопов'язані та взаємозалежні» [6].

Таким чином, генезис ставлення буддизму до економічних явищ, проблем та категорій відбувався одночасно з:

- накопиченням та систематизацією управлінського і технологічного досвіду людської спільноти;
- вдосконаленням та гуманізацією системи соціально-економічних відносин виробництва, розподілу, обміну та споживання;
- переосмисленням соціально-економічної ролі та місця людини в житті суспільства;
- зародженням та розвитком нових самостійних прикладних наук і цілих наукових напрямків;
- розвитком нових форм державного управління та систем відносин «держава-релігія» тощо.

Мабуть, можна сказати, що цей процес характеризувався поступовою адаптацією буддизму, як і усіх інших суспільних інститутів, до економічних реалій кожної історичної епохи. Буддизм «серединного шляху» модернізує знеособлену капіталістичну економіку, вносить у неї людську індивідуальність, поміркованість та лояльність.

В економічному вимірі сучасна концепція буддизму доволі вдало та органічно синтезує основні свої духовно-релігійні постулати з ідеологією капіталістичної економіки з усіма характерними для неї інститутами, структурами та іманентними явищами. Економічні ідеї буддизму гуманізують систему загалом жорстких конкурентних стосунків властивих для ринку, наповнюють ці відносини соціальною відповідальністю і терпимістю, роблять їх менш агресивним і руйнівним у підсумку. Вельми доречною і актуальною видається думка О. І. Осипова про те, що «свобода, яка не обмежена любов'ю, страшна. Вона закономірно перетворюється на свободу пристрастей, у свавілля, оскільки життя без любові і тим більше всупереч ній є ненормальним, беззаконним або гріхом» [14]. Саме тому економічна свобода у поведінці та виборі, як фундаментальна складова економіки ринкового типу потребує гуманістичного наповнення, що несе в собі буддизм.

Література

1. Торчинов Е. А. Возникновение буддизма [Электронный ресурс] / Е. А. Торчинов. – Режим доступа: <http://www.sunhome.ru/religion/12992>.
2. УСЕ: Універсальний словник-енциклопедія / Мирослав Попович (голова ред. ради). – К.: Ірина, 1999. – 1551 с.: іл.
3. <http://ru.wikipedia.org/wiki/>.
4. ВВП стран Мира в 2008 году [Электронный ресурс]: [Данные подготовлены на основании открытой Всемирной книги фактов ЦРУ (США)]. – Режим доступа: http://www.stranas.ru/vvp_tabl.html.
5. Дхаммапада [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kulichki.com/~yoga/Dhammapada/Dhamma.htm>.
6. Буддийская экономическая мудрость Шиничи Иноу [Электронный ресурс] // Финансы и религия. – Режим доступа : <http://bhoga.ru/article/128/buddhism-and-economy>.
7. Шумахер Э. Ф. Малое прекрасно: экономика для людей: глава из книги [Электронный ресурс] / Э. Ф. Шумахер; пер. с англ. Ирины и Леонида Шарашкиных // Журнал «Самиздат» при библиотеке Мошкова. – Режим доступа: http://zhurnal.lib.ru/editors/e/ekoposelenie_l/shum_econom.shtml.
8. Большой энциклопедический словарь / А. М. Прохоров (ред.). – 2. изд., перераб. и доп. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2004. – 1456 с.: ил.
9. Словарь современной экономической теории Макмиллана / Дэвид У Пирс (ред.), А. Г. Пивоваров (пер. с англ.). – М.: ИНФРА-М, 1997. – 607 с.
10. Горшкова С. Помогает ли буддизм карьере? [Электронный ресурс] / Светлана Горшкова // Финансы и религия. – Режим доступа: <http://bhoga.ru/article/142/pomogaet-li-buddizm-karere>.
11. Лубський В. І. Релігієзнавство: підручник / В. І. Лубський. – К.: Вілбор, 1997. – 480 с.
12. Дхаммапада (Так говорив Будда) [Електронний ресурс] / пер. М. Копаниця. – Режим доступу: <http://www.dhammapada.kiev.ua/>.
13. Дзамбала – министр финансов в тибетском буддизме [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://www.money-gain.ru/buddism.htm>.
14. Осипов А. И. Свобода христианина, свобода церкви и религиозная свобода [Електронний ресурс] / Алексей Ильич Осипов. – Режим доступу: <http://www.mgarsky-monastery.org/kolokol.php?id=480>
15. Экономисты о буддизме [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://adibuddha.ru/forum/index.php?topic=11.0>.

Редакція отримала матеріал 17 грудня 2009 р.